

ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ЧИННИКІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ НА РОЗВИТОК ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

©2020 МОСКАЛЕНКО Н. О., ХВОСТИКОВ А. І.

УДК 339
JEL: F41; P33; Q17

Москаленко Н. О., Хвостіков А. І. Оцінювання впливу чинників зовнішньої торгівлі на розвиток ведення бізнесу в аграрному секторі

Ступінь відкритості економіки як наявність зв'язку з резидентами інших країн у рамках здійснення експортно-імпорتنних операцій визначає потенціал впливу зовнішньої торгівлі на розвиток бізнесу в аграрному секторі. Аналіз показників відкритості економіки стосовно України (експортної, імпоротної та зовнішньоторговельної квот країни) за період 2008–2019 рр. дозволяє констатувати потрапляння національної економіки до категорії відкритих. При цьому імпортні квоти перевищують експортні на 7–15%, що свідчить про переважання імпорту в структурі зовнішньої торгівлі. З метою розробки механізму ефективного управління зовнішньоекономічною діяльністю аграрного сектора виділено групи факторів зовнішнього (наднаціонального) та внутрішнього (макроекономічного) середовища, що здійснюють безпосередній вплив на характер протікання й обсяги зовнішньої торгівлі. До зовнішніх чинників віднесено такі: лібералізація правил торгівлі; розмір мита в країнах – торговельних партнерах; нетарифні обмеження в країнах – торговельних партнерах; світові ціни; ємність зовнішнього ринку; екологічна ситуація. До внутрішніх чинників належать: тарифні обмеження; нетарифні обмеження; інституційна складова (рівень корупції, рівень бюрократизації); ресурсні можливості; рівень розвитку технологій; ємність внутрішнього ринку; стан транспортно-логістичної інфраструктури; валютний курс. На основі виокремлення чинників впливу зовнішньої торгівлі на розвиток бізнесу в аграрному секторі проведено їх експертне оцінювання за трьома критеріями: вагомість впливу, ступінь впливу і вірогідність посилення впливу. За рівнем узгодженості думок експертів, що була оцінена з використанням коефіцієнта конкордації, отримані результати варто вважати статистично значущими. Серед зовнішніх чинників найбільш сприятливим визнано світові ціни, а найбільш загрозливим – нетарифні обмеження у країнах-партнерах. Серед внутрішніх сприятливих чинників лідирують ресурсні можливості та рівень розвитку технологій, серед несприятливих – тарифні та нетарифні обмеження, а також інституційна складова. Урахування цих чинників необхідно при розробці стратегій введення бізнесу в аграрному секторі.

Ключові слова: експортна квота, імпортна квота, лібералізація правил торгівлі, тарифні обмеження, нетарифні обмеження, світові ціни, транспортно-логістична інфраструктура, валютний курс, аграрний сектор.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-7-139-147>

Табл.: 2. **Бібл.:** 19.

Москаленко Наталія Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри митної справи та оподаткування, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: kysto78@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0877-2350>

Хвостіков Андрій Ігоревич – аспірант кафедри митної справи та оподаткування, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: Andrewhvoshtikov@gmail.com

UDC 339
JEL: F41; P33; Q17

Moskalenko N. O., Khvostikov A. I. Assessing the Impact of Foreign Trade Factors on the Development of Doing Business in the Agricultural Sector

The degree of openness of the economy as the presence of ties with residents of other countries in the framework of export-import operations determines the potential impact of foreign trade on business development in the agricultural sector. Analysis of the indicators of economic openness in relation to Ukraine (the country's export quota, the country's import quota, foreign trade quota) for the period 2008–2019 allows us to state that the national economy falls into the category of open. At the same time, import quotas exceed export quotas by 7–15%, which indicates the predominance of imports in the structure of foreign trade. In order to develop a mechanism for effective management of foreign economic activity of the agricultural sector, groups of factors of external (supranational level) and internal (macro-economic level) environment are identified that have a direct impact on the nature of the flow and the volume of foreign trade. External factors included the following: liberalization of trade rules; the amount of duties in trading partner countries; non-tariff restrictions in trading partner countries; world prices; foreign market capacity; ecological situation; the domestic factors included: tariff restrictions; non-tariff restrictions; institutional component (level of corruption, level of bureaucratization); resource opportunities; level of technology development; domestic market capacity; state of transport and logistics infrastructure; exchange rate. Based on the identification of factors influencing foreign trade on business development in the agricultural sector, their expert assessment was conducted according to 3 criteria: weight of impact, the degree of impact and the probability of increasing the impact. According to the level of agreement of experts, assessed using the concordance coefficient, the results obtained should be considered statistically significant. Among external factors, world prices are considered the most favorable, and non-tariff restrictions in partner countries are considered the most threatening. Among the internal favorable factors, resource opportunities and the level of technology development are in the lead, among the unfavorable ones tariff and non-tariff restrictions, as well as the institutional component have been identified. The identified factors must be taken into account when developing strategies for starting a business in the agricultural sector.

Keywords: export quota, import quota, liberalization of trade rules, tariff restrictions, non-tariff restrictions, world prices, transport and logistics infrastructure, exchange rate, agricultural sector.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 19.

Moskalenko Natalia O. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Customs and Taxation, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: kysto78@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0877-2350>

Khvostikov Andrii I. – Postgraduate Student of the Department of Customs and Taxation, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: Andrewhvoshtikov@gmail.com

Сучасна світова економіка розвивається в парадигмі глобалізації, яка передбачає посилення взаємодії та взаємозалежності між країнами. Для кожної країни світу характерна свій ступінь залученості до системи міжнародного поділу праці. Ми виходимо з того розуміння, що потенціал впливу зовнішньої торгівлі на бізнес-структури національного рівня прямо залежить від відкритості економіки. Під останньою розуміється наявність зв'язку з іншими країнами шляхом реалізації експортно-імпорتنних операцій. Зростання вагомості аграрного сектора в сучасній економіці України обумовленого вищим попитом на сільськогосподарську продукцію на зовнішньому ринку порівняно з іншими галузями національної економіки. У цілому можна стверджувати про наявність конкурентних переваг на національному рівні, що дозволяє розглядати зазначений сектор як пріоритетний. З іншого боку, глобалізаційні та інтеграційні тенденції посилюють вплив чинників на ведення бізнесу, що вимагає виокремлення специфічних для даного сектора та визначення характеру впливу.

Базові засади визначення впливу глобалізаційних тенденцій на економічний розвиток національних економік розглянуто в роботах О. Білоруса, Д. Брока, І. Валлерстайна, О. Гаврилюка, М. Делягіна, Д. Джереффі, С. Долгова, Н. О. Іксарової, В. Іноземцева, М. Кастельса, М. Кіма, В. Кузнецова, Д. Лук'яненко, А. Мазаракі, Т. Мельника, Дж. Несбіта, А. Обухова, В. Овчиннікова, Т. Осташко, А. Поручника, Ф. Родрігеса, Д. Родріка, В. Сіденка, В. Соколова, Дж. Стігліца [1–4].

Незважаючи на існуючі дослідження, питання детермінації множини чинників і визначення характеру їх впливу на ведення бізнесу в аграрному секторі вимагає подальшого дослідження.

Мета дослідження полягає в детермінації множини чинників зовнішньої торгівлі, які впливають на введення бізнесу в аграрному секторі та оцінюванні характеру їх впливу.

Рівень відкритості економіки характеризують з урахуванням експортно-імпорتنних операцій, які оцінюються за такими показниками:

- 1) *експортна квота країни*. За цим показником характеризується рівень відкритості економіки: якщо показник менше 10%, то економіка цієї країни є закритою, а якщо перевищує норму – відносно відкритою;
- 2) *імпортна квота країни*. Показує частину імпорту від ВВП. Її порівнюють з експортною квотою й у такий спосіб визначають співвідношення між експортом та імпортом;
- 3) *зовнішньоторговельна квота*. Являє собою відношення величини зовнішньоторговельного обігу країни до обсягу ВВП. Зовнішньоторговельна квота показує загальний обсяг зовнішнього товарообігу країни із країною-партнером або з усім світовим співтовариством, але не дає при цьому його якісної характеристики [5, с. 21].

Методику розрахунку вищезазначених показників наведено в роботі [6, с. 15]. Значення даних показників для України наведено в табл. 1.

У 2007 р. експортна квота в Україні складала 44,8; імпортна – 50,6; зовнішньоторговельна – 95,4. Знаковою подією у сфері архітекtonіки зовнішньої торгівлі для України став вступ до Всесвітньої організації торгівлі (ВТО) у 2008 р. Однак, як видно з даних табл. 1, суттєвого впливу на рівень відкритості української економіки це не справило. За всіма показниками національна економіка входить до категорії відкритих, або впритул наближається до них (це стосується експортної квоти), а показники відкритості й участі в міжнародному поділі праці варіюють у незначних межах. Проведений аналіз дозволяє зробити висновки про достатньо суттєву включеність суб'єктів бізнесу в цілому й аграрного зокрема у структуру світогосподарських зв'язків. Отже, зовнішня торгівля є одним зі значущих факторів впливу на ведення бізнесу в аграрному секторі.

Механізм ефективного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств аграрного сек-

Таблиця 1

Динаміка показників відкритості економіки за 2008–2019 рр.

Показник	Рік											
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Експортна квота (% експорту у ВВП)	46,9	46,4	40,5	45,67	48,53	44,75	44,16	41,45	40,28	47,9	45,2	41,2
Імпортна квота (% імпорту у ВВП)	54,9	48,0	53,7	59,2	59,3	55,4	53,2	54,8	55,5	54,3	53,8	49,0
Зовнішньоторговельна квота (% до ВВП)	101	94,4	94,2	104,9	107,83	100,2	98,36	96,25	95,78	102,2	99	90,2

Джерело: розраховано на основі [7].

тора передбачає виділення сукупності чинників, які здійснюють вплив на особливості та характер її протікання, визначає обсяги та дає змогу окреслити напрямки вдосконалення.

Чинники відрізняються за сферою їх виникнення, варіюють за характером впливу, який може вимірюватися в статичному чи динамічному стані. Відповідно до сфер виникнення фактори поділяються на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх належать фактори наднаціонального рівня, до внутрішніх – чинники макросередовища, в якому функціонує аграрне підприємство.

Відповідно, до *зовнішніх* чинників варто віднести такі:

- ✦ лібералізація правил торгівлі;
- ✦ розмір мита в країнах – торговельних партнерах;
- ✦ нетарифні обмеження в країнах – торговельних партнерах;
- ✦ світові ціни;
- ✦ ємність зовнішнього ринку;
- ✦ екологічна ситуація.

До *внутрішніх*:

- ✦ тарифні обмеження;
- ✦ нетарифні обмеження;
- ✦ інституційна складова (рівень корупції, рівень бюрократизації);
- ✦ ресурсні можливості;
- ✦ рівень розвитку технологій;
- ✦ ємність внутрішнього ринку;
- ✦ стан транспортно-логістичної інфраструктури;
- ✦ валютний курс.

Розглянемо сутнісне наповнення вищеперерахованих чинників з метою доведення правомірності та доцільності їх включення у виділені групи чинників.

Лібералізація правил торгівлі. Слід зазначити, що помилковим є розуміння категорії «зовнішньоторговельна «відкритість» як високий розмір зовнішньоторговельної квоти або як лібералізацію зовнішньоторговельної політики. Між зазначеними процесами існує діалектичний взаємозв'язок. Лібералізація правил торгівлі не завжди приводить до збільшення обсягу експортно-імпорتنих операцій. Яскравим прикладом у цьому сенсі є Китай [8, с. 75]. У 40-50-х рр. XIX ст. країна була змушена підписати договори, які відкрили китайські порти для іноземної торгівлі, надали іноземним суб'єктам екстериторіальні права та зафіксували ставку мита на рівні 5%. При цьому відношення експорту до ВВП по паритету купівельної спроможності зросло незначно – з 0,7% у 1870 р. до 1,9% у 1950 р. При цьому, після початку політики реформ в Китаї (1978 р.), які не відповідали принципам вільної торгівлі (імпортне мито становило більше 40% вартості імпорту), частка експорту у ВВП зростає з 5% у 1978 р. до 30% у 2011 р. Схожі ре-

зультати можна виявити і в економічній історії Японії, Кореї та Тайваню, які досягли безпрецедентного росту завдяки протекціоністським заходам.

Набуття Україною членства у ВТО мало наслідком лібералізацію національного зовнішньоторговельного режиму, а також режимів країн – членів організації відносно України. На останні припадає 98% світової торгівлі. Наслідками лібералізації зовнішньої торгівлі для аграрного сектора стало:

- ✦ *зростання експорту сільськогосподарської продукції.* Так, протягом 2008–2019 рр. частка експорту сільськогосподарської продукції від загального експорту товарів в Україні зростає з 16,9% у 2008 р. до 48% у 2019 р. За період 2008–2019 рр. експорт аграрної продукції в грошовому виразі збільшився майже за всіма товарними групами (за виключенням товарів 04, 16, 18, 20, 33, 35, 41, 52 і 53 груп УКТ ЗЕД). Варто відзначити, що найбільш помітним стало зростання експорту з України на 2,1 млрд євро, или 41% [9];
- ✦ *диверсифікація зовнішніх ринків.* Відбулася переорієнтація з домінування ринку СНГ, зокрема РФ, на зростання частки експорту в країни Азії. У топ-5 країн, які більше за інших імпортували українську сільськогосподарську продукцію, увійшли Китай (10,2%), Єгипет (10,1%), Іспанія та Нідерланди (по 8,0%), Туреччина (6,6%) [10];
- ✦ *отримання передбачуваного та сприятливого недискримінаційного режиму на ринках членів ВТО, можливість врегулювання поточних торговельних проблем як у двох-, так і в багатосторонньому форматі.* Надбання членства в ВТО дало Україні можливість брати безпосередню участь у багатосторонніх перемовинах раунду Доха і перемовинах з питань приєднання до ВТО нових членів для реалізації інтересів держави в торговельно-економічній сфері;
- ✦ *участь в інформаційній системі ВТО та використання переваг від залучення до системи обміну інформацією,* що дає можливість доступу українських підприємств до джерел інформації відносно змін у торговельних режимах країн – членів ВТО, ініціювання діалогу з метою покращення умов торгівлі. Здійснення поглибленого аналізу торговельних режимів надало можливість урахування змін і тенденцій розвитку економік членів ВТО з метою розширення експортних можливостей національних компаній, захисту їх інтересів на зовнішніх ринках.

Тарифні обмеження – розмір імпортного й експортного мита як елементи зовнішнього та внутрішнього середовища. Тарифні методи реалізують свою дію через ринковий механізм. У даному випадку

відбувається підтримка вітчизняного виробника товарів через вплив на фінансові результати діяльності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності шляхом здешевлення експорту та подорожчання імпорту.

Європейське Співтовариство базується на митному союзі, тобто в межах ЄС застосовується спільний митний тариф та існує спільна економічна політика щодо третіх країн.

Митний союз можна визначити як угоду, згідно з якою торгівля між країнами-членами відбувається вільно, а відносно третіх країн застосовується відповідна торгова політика та спільний зовнішній митний тариф.

Необхідно зазначити, що вирішальну роль при застосуванні єдиного митного тарифу у відносинах з іншими країнами мають міжнародні угоди, насамперед Генеральна угода щодо тарифів і торгівлі (ГАТТ), а також різні тарифні пільги на певні види та категорії товарів з різними державами.

Стосовно України, ввізне мито, перелік ставок якого містить Митний тариф України, затверджений відповідним законом, є диференційованим: повні (загальні) ставки; преференційні ставки; пільгові ставки.

Вивізне мито на сьогоднішній день застосовується лише до певних товарів, як-от, наприклад, жива худоба та шкірсировина, брухт легованих чорних металів, брухт кольорових металів та напівфабрикати з їх використанням, відходи та брухт чорних металів, насіння деяких видів олійних культур [11].

У рамках захисту національного товаровиробника від демпінгового, субсидованого та зростаючого імпорту з інших країн, митних союзів або економічних угруповань, згідно із законами України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» та «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» застосовуються такі види мита: антидемпінгове, компенсаційне, спеціальне.

Стосовно імпорту, зі вступом у ВТО відбулася лібералізація митного режиму, зниження ставки ввізного мита та переведення практично всіх специфічних або комбінованих митних тарифів на адвалерні. Середня ставка на сільськогосподарську продукцію знизилася до 9,2%. При цьому не відбулося різкого збільшення імпорту аграрної продукції. Навпаки, імпортні поставки за результатами 2019 р. (6,1 млрд дол. США) порівняно з 2008 р. (6,8 млрд дол. США) скоротилися на 10,3%.

Нетарифні обмеження. Відповідно до чинного українського законодавства під заходами нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності розуміються не пов'язані із застосуванням мита до товарів, що переміщуються через митний кордон України, встановлені відповідно до закону заборони та/або обмеження, спрямовані на захист внутрішнього

ринку, громадського порядку та безпеки, суспільної моралі, на охорону здоров'я та життя людей і тварин, охорону навколишнього природного середовища, захист прав споживачів товарів, що ввозяться в Україну, а також на охорону національної культурної та історичної спадщини [12].

На сьогодні саме нетарифні бар'єри створюють головну загрозу світовій торговій системі, оскільки на відміну від тарифів, що регулюються ВТО, їх введення є привілеєм уряду країни. У результаті – більше половини світової торгівлі є об'єктом нетарифних бар'єрів. Використання нетарифних методів навіть при відносно ліберальному митному режимі може призвести до значних обмежень державної торгової політики в цілому. Класифікацію видів нетарифного регулювання наведено в *табл. 2*.

Таблиця 2

Класифікація нетарифного регулювання

Кількісні обмеження	Квоти	Імпортні квоти
		Експортні квоти
	Добровільне обмеження експорту	
Фінансові обмеження	Ліцензування	
	Демпінг	Спорадичний
		Постійний
		Хижацький
	Субсидії	Прямі субсидії
		Непрямі субсидії: надання податкових пільг; пільгові умови страхування; повернення імпортних мит
Експортні кредити		
Приховані обмеження	Технічні обмеження	Стандарти якості
		Санітарні та фітосанітарні норми
		Вимоги до упакування та маркування товарів
		Дотримання ускладнених митних формальностей
	Внутрішні податки та збори	ПДВ
		Акцизний збір
		Збори за митне оформлення
		Портові збори
Квоти на державні закупки у національних виробників		
Вимоги про вміст місцевих компонентів		

До нетарифних обмежень, дозволених у рамках ВТО, належать [13]:

- ✦ обмеження, що накладаються країнами, які мають проблеми з платіжним балансом;
- ✦ обмеження, що накладаються для захисту суспільної моралі, життя чи здоров'я людей,

тварин і рослин, для забезпечення дотримання законів чи нормативних актів;

- ✦ захисні заходи з обмеження імпорту у формі імпортного мита або кількісних обмежень імпорту в разі, коли його збільшення завдає значної шкоди національним виробникам супутньої або конкурентної продукції;
- ✦ накладання антидемпінгового мита на відповідну продукцію та компенсаційного мита на субсидовану імпортовану продукцію, якщо збільшення такого імпорту завдає значної шкоди національній промисловості;
- ✦ технічні бар'єри;
- ✦ недискримінаційне застосування кількісних обмежень (ліцензування, квотування).

Світові ціни. Унаслідок відкритості економіки ціноутворення на експортні культури аграрного ринку України значною мірою залежить від світової кон'юнктури. Саме світові ціни стають цінами попиту в портах Чорного моря мінус ставки фрахту. На сьогодні не існує інструментів управління ціновими ризиками для українських виробників. Міжнародні трейдери, які оперують в Україні, великі агрохолдинги надають перевагу іноземним майданчикам при хеджуванні цінових ризиків. Причинами є недостатній розвиток ринкової інфраструктури (валютного ринку, біржового ринку, логістичної системи), а також відсутність потужного спекулятивного капіталу.

Ємність зовнішнього ринку. На користь перспективності аграрного бізнесу свідчить той факт, що за останні два десятиліття споживання харчових продуктів (в енергетичному еквіваленті) на душу населення зросло на 10%. Найбільший поштовх національному АПК дав ринок Близького Сходу під час продовольчої кризи. У сучасних умовах рушійною силою національного агроекспорту можуть стати азійські ринки, зокрема Китай, Пакистан, Індонезія. У зазначених країнах відбувається постійне зростання населення при незадоволеності потреб у сільськогосподарській продукції. За підрахунками аналітиків, у 2019 р. європейські споживачі у 42 країнах розпорядилися майже 10 трлн євро. Це на 3,5% більше, ніж торік. Загальний середній показник купівельної спроможності для усіх країн Європи склав 14 739 євро на рік на людину [14].

Екологічна ситуація. Головною загрозою світовому сільському господарству в майбутньому, на думку світових провідних фахівців, є глобальне потепління [15]. Уже до 2040–2050 рр. прогнозується підвищення середніх температур, зміна режиму опадів, зростання екстремальних погодних явищ, підвищення шкоди, що завдається шкідниками та хворобами. Це відіб'ється на світовому рослинництві та тваринництві, вплине на показники продовольчої безпеки. Зазначений вплив буде нерівномірним: у південних, низькоширотних країнах зміни будуть дуже негативними (Індія, країни Африки на південь від Сахари та

Південна Азія), що позначиться на зниженні врожайності аграрних культур.

Однак глобальне потепління переважно сприятливо позначиться на країнах Північної Америки, деяких районах Південної Америки (наприклад, Чілі), Східній Європі (наприклад, Україні) та Центральній Азії. Отже, відбудеться концентрація міжнародних сільгоспринків. Прогнози аналітиків говорять про те, що вже у 2040–2050 рр. відбудеться зменшення кількості регіонів сільгоспвиробництва у світі, при цьому зростуть ціни на продукцію агросектора.

Україна в майбутньому може значно наростити обсяги експорту продовольства на світові ринки, використати порівняльні переваги та рівень конкурентоспроможності сільського господарства та виграти від глобального потепління.

Інституційна складова. Реальним, а не декларативним результатом чисельних реформ у соціально-економічній сфері в Україні став «зсув мотивації». Під останньою розуміється подавлена мотивація до ефективної продуктивної діяльності та надлишкова мотивація до неефективної (з точки зору суспільства) рентної діяльності. Найбільш привабливою сферою інвестування капіталу стало вкладення у зміцнення політичної влади. У результаті Україна отримала олігархічний капіталізм. При цьому рентна мотивація вийшла на перший план як основний стимул економічної діяльності. Механізмом її здійснення стала корупція. У 2019 р. в Індексі сприйняття корупції від міжнародної організації Transparency International Україна зайняла 126 місце зі 179 досліджуваних країн (поруч з Азербайджаном і Киргизією). Ще у 2007 р. Україна посідала 118 місце. Міжнародна аудиторська компанія Ernst & Young у 2012 р. поставила Україну в трійку найбільш корумпованих країн світу поруч з Колумбією та Бразилією [16].

В Україні сформувався найбільш суспільно небезпечний вид корупції – захоплення держави: створюються штучні бар'єри як на ринках, так і в політичній системі, знищуються стимули економічної діяльності та політичної активності в усіх, хто не належить до правлячої еліти. Іншими словами, функціонує система екстрактивних інститутів. До останніх, крім корупції, слід віднести бюрократизацію. Вона є наслідком підвищення ролі суб'єктивного фактора у функціонуванні господарського механізму. Склалася ситуація, коли управлінський апарат посилює фіктивну (паперово-радницьку) функцію, поєднуючи її з фактичною безініціативністю. Ступінь бюрократизації оцінюють, зокрема, на основі Індексу легкості ведення бізнесу. У 2020 р. Україна піднялася на сім пунктів у рейтингу легкості ведення бізнесу (Doing business, який щорічно публікує Всесвітній банк, і зайняла 64 рядок зі 190 країн [17].

Ураховуючи вищезазначене, можна зробити висновки, що рівень бюрократизації та корупції мають

значний вплив на функціонування економічної системи в цілому та на зовнішню торгівлю зокрема.

Ресурсні можливості. Аграрний ресурсний потенціал є видовою складовою потенціалу підприємства та країни в цілому, а також економічною категорією, яка визначається сукупністю органічно взаємозв'язаних ресурсів сільського господарства, враховуючи перспективу їх використання, у процесі взаємодії яких реалізується їх інтегральна здатність виробляти адекватні їй обсяги продукції та задовольняти потреби населення.

До процесу сільськогосподарського виробництва, на відміну від промисловості, залучено не три, а чотири ресурси – основні й оборотні фонди, жива праця та земля, причому земля є головним засобом виробництва, тоді як в інших галузях вона є лише просторовим базисом. Кількість чорноземів в Україні є найбільшою у світі – 28 млн гектарів.

Рівень розвитку технологій. Важливий вплив на результативність діяльності аграрних підприємств має рівень техніко-технологічної оснащеності процесів у аграрному виробництві. З урахуванням того факту, що ціна є величиною заданою, потенційні можливості отримання прибутку визначаються розміром витрат, які, своєю чергою, є похідною від рівня розвитку технологій, що застосовуються при виробництві.

Зметою стимулювання розвитку аграрного виробництва й утримання вже освоєних ринкових експортних ніш необхідно заохочувати великі агрокомпанії, дрібні сімейні фермерські господарства впроваджувати новітні інноваційні технології: від точного землеробства до організації міських ферм. Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи в сільському господарстві мають значний мультиплікаційний потенціал. Річна внутрішня дохідність інвестицій у НДДКР у сфері сільського господарства становить у провідних аграрних країнах 20–35%. Позитивний вплив таких інвестицій на вартість сільськогосподарської продукції, визначений за співвідношенням витрат і доходів, становить приблизно 6–12% (залежно від країни) [15].

Ємність внутрішнього ринку. Ємність внутрішнього ринку визначається, зокрема, купівельною спроможністю населення, що, своєю чергою, залежить від рівня доходів. Станом на 2019 р. Україна має найнижчу в Європі купівельною спроможністю на душу населення. Згідно з оприлюдненим дослідженням компанії GfK, пересічний українець після сплати обов'язкових платежів може щороку витратити в середньому 1 830 євро. Ця сума маже в 37 разів менша, ніж у середньому витрачає мешканець країни Ліхтенштейну – лідера рейтингу. Там на харчі, проживання, оплату послуг та енергопостачання, пенсійні заощадження тощо житель може витратити 67 550 євро на рік [14].

Витрати на продукти харчування та безалкогольні напої в Україні коливаються в межах від 46,6% (у 2019 р.) до 53,1% (у 2015 р.). Це не відповідає загальносвітовим стандартам. Так, у Польщі частка витрат на продукти харчування складає 20%, у Німеччині – 9,8%, у США – 11%. При цьому рівень споживання м'яса та м'ясопродуктів, молока та молокопродуктів, риби та фруктів не досягають раціональних норм харчування (молока – на 46%, м'яса – на 38%, фруктів – на 42%, риби – на 33%). Отже, існує значний резерв зростання ємності ринку при поступовому зростанні рівня доходів населення.

Стан транспортно-логістичної інфраструктури. Можна констатувати, що в короткостроковому періоді на перший план серед стримуючих факторів нарощування експортного потенціалу аграрного сектора виходить стан логістичної інфраструктури, низька ефективність доробки та перевезення продукції. Основною проблемою на державному рівні є тривалість внутрішніх перевалок, що зумовлено невідповідністю логістичних маршрутів і інфраструктури сучасним вимогам аграрного сектора.

Одним із найбільш значущих критеріїв в оцінці логістичної ефективності країни виступає транспортна логістика. Логістичну ефективність розраховують шляхом формування Logistics Performance Index. Серед його складових мінімальні оцінки для України отримали такі фактори: рівень міжнародного транспортування; митні процедури; логістична інфраструктура.

Аналіз процесів транспортування дав можливість оцінити втрати України від недосконалості логістичних процедур. Так, вони складають 20 дол. США на кожній тоні виробленої продукції, що на 40% більше, ніж у Німеччині та на 30% більше, ніж у США [18]. Високий рівень логістичної складової в перевезеннях сільськогосподарської продукції зумовлено, зокрема, вартістю доступу до інфраструктурних об'єктів. Так, у структурі вартості перевалки зерна 53% припадає на оплату за доступ до причалу, подачу вагонів, електроенергії, водопостачання та водовідведення, оренду нерухомого майна, компенсацію земельного податку, страхування. Решта – 47% – транспортно-експедиційні послуги [19, с. 27–28].

Валютний курс. Курси валют визначають відносну вартість товарів у міжнародній торгівлі. Механізм впливу валютного ринку на зовнішньоторговельні відносини такий: падіння курсу національної валюти призводить до зниження цін національних товарів на світовому ринку. Стимулюється експорт – товари виявляються більш конкурентоспроможними за ціною порівняно із зарубіжними аналогами. Імпорт скорочується – ціни на імпортні товари починають зростати; ревальвація валюти негативним чином впливає на стан національних компаній-експортерів. Знижуються доходи компаній у результаті перера-

хунку їх валютної виручки на національну валюту. Компенсацією такого скорочення може стати лише підвищення цін на товари національного виробника, що у випадку з аграрною продукцією є неможливим. Підвищення курсу валюти фактично знижує конкурентоздатність національного аграрного сектора на світовому ринку.

Для порівняння впливу чинників було здійснено їх експертне оцінювання за трьома аспектами: вагомість у порівнянні один з одним; ступінь впливу та вірогідність збільшення впливу, ґрунтуючись на формуванні профілю середовища Дж. Вільсона.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного експертного оцінювання було здійснено ранжування внутрішніх і зовнішніх чинників, що дозволило визначити ключові можливості та загрози.

Вирішальний вплив світових цін обумовлено характером функціонування зовнішніх аграрних ринків. Висока значущість цього чинника, його вплив і динаміка дозволяють розглядати його як провідний параметр моніторингу.

Найменш значущим виявився чинник лібералізації правил торгівлі, що обумовлено тривалістю проведення міжурядових перемовин щодо обсягів квот і ставок мита. Наприклад, обсяги експорту меду до країн ЄС значно перевищують виділені тимчасові та додаткові квоти, а їх перегляд може бути ініційований лише через 5 років після набрання чинності угоди. Митний тариф для ввезення поза квотою становить 17,3%, що відчутно знижує рівень конкурентоспроможності продукції.

Помірно позитивним чинником визначено ємність зовнішнього ринку, що обумовлено потребою в забезпеченні продовольчої безпеки. Незважаючи на відсутні досягнення у зростанні врожайності культур, через значні кліматичні зміни, природні катаклізми, а також соціально-економічні глобалізаційні умови питання повного забезпечення всього населення планети належним обсягом продовольства бажаної якості залишається невирішеним протягом тривалого періоду часу і, скоріше за все, залишиться ще довго не вирішеним.

Проведене експертне оцінювання підтверджує наданий вище аналіз тарифних і нетарифних обмежень, але за значеннями мита спостерігається нижча динаміка посилення та вагомість, що дозволяє виявити тенденцію до зміщення регулювання зовнішньоекономічної діяльності в напрямку нетарифних методів. Сприйнятливість екологічної ситуації, враховуючи найвищий рівень вірогідності її посилення, обумовлений ситуаціями, які склалися в окремих країнах, де традиційне вирощування культур через кліматичні зміни внаслідок екологічного забруднення стає все складнішим. «Запас міцності» української території значно вищий, що дозволяє розглядати

можливість отримання додаткових ринків збуту української аграрної продукції. У цілому загальний характер впливу зовнішніх чинників світової торгівлі на ведення бізнесу в аграрному секторі варто визнати позитивним, а основні перепони належать до внутрішньої сфери.

Абсолютним лідером серед внутрішніх чинників було визнано рівень розвитку технологій, що обумовлено вирішальним значенням урожайності в забезпеченні високого рівня конкурентоспроможності продукції. Це підтверджує необхідність впровадження стратегії інтенсифікації сільськогосподарської діяльності для збільшення обсягу експорту з використанням сучасних агротехнологій, застосування провідної техніки та відповідального використання землі. Але, враховуючи сучасний український ринок сільськогосподарської техніки, де беззаперечним лідерами виступають провідні іноземні виробники («John Deere», «New Holland», «Claas», «Case», «Massey Ferguson», «Tucano», «TC», «Lexion»), варто визнати, що аграрії розуміють необхідність радикального оновлення техніки.

Найбільшою проблемою залишається експлуатація земельних ресурсів, яка призводить до погіршення їх стану та зменшення кількості гумусу, а також до фактичного ігнорування внесення органічних добрив. Незважаючи на це, чинник ресурсних можливостей залишається одним із найпотужніших серед внутрішніх сприятливих, але з низьким потенціалом посилення, що дозволяє стверджувати, що вектор зростання аграрного сектора знаходиться в зовнішньому середовищі.

Неврівноважений вплив валютного курсу дозволяє розглядати його як мінливий чинник, який на момент дослідження було розглянуто як сприятливий, враховуючи його поступове зростання за останній період, що вигідно для аграріїв, які займаються експортом. Подібне значення надано також стану транспортно-логістичної інфраструктури, яка хоч і має ряд проблем, але в цілому відрізняється динамічністю зростання для задоволення потреб експортерів.

Вузким місцем залишається проблема обсягів партій експорту. Більшість дрібних підприємств і мікропідприємств мають складнощі з експортом власної продукції через необхідність комплектування великих партій для транспортування. Незважаючи на це, існуюча транспортна мережа та потенціал транспортної системи дозволяють розглядати цей чинник як одну зі сприятливих можливостей майбутнього зростання експорту аграрної продукції.

Недостатність споживання порівняно з рекомендованими нормами на внутрішньому українському ринку продуктів харчування залишає значний потенціал для експорту. Серед негативних чинників найбільш потужним було визначено інституційну складову, щоб проявляється в недосконалості функ-

ціонування механізму державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, бюрократизації та нерозвиненості товарних бірж. Тарифні та нетарифні обмеження, незважаючи на їх негативний вплив, мають невисоку значущість і помірну вірогідність впливу. У цілому сукупний вплив внутрішніх чинників розвитку світової торгівлі на ведення аграрного бізнесу в Україні варто визнати сприятливим. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Зовнішня торгівля України: XXI століття : монографія / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, Н. О. Іксарова та ін. Київ, 2016. 600 с.
2. Rodriguez F., Rodrik D. Trade Policy and Economic Growth: A Skeptics Guide to the Cross National Evidence. *NBER Macroeconomics Annual*. 2000. Vol. 15. P. 261–325. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/654419>
3. Stiglitz J. E. *Globalization and Its Discontents*. W. W. Norton & Company, 2003. 304 p.
4. Структурні зміни у світовій торгівлі як чинник розвитку внутрішнього ринку України : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НААН України Т. О. Осташко. Київ, 2019. 350 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/310.pdf>
5. Базавлук Н., Довбня Н. Відкритість національної економіки України та участь у міжнародному поділі праці. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2017. № 4. С. 19–26. URL: <http://journal.puet.edu.ua/index.php/nven/article/view/1256/1091>
6. Вдовічен А. А. Диспропорції у зовнішньоторговельній діяльності України: тенденції та проблеми. *Світове господарство і міжнародна економіка*. 2016. Вип. III-IV. С. 11–26. URL: http://www.chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2016/v3-4/NV-2016-v3-4_3.pdf
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Пугачевська К. Сучасні тенденції лібералізації зовнішньої торгівлі. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 3. С. 70–77. URL: [http://zt.knute.edu.ua/files/2013/3\(68\)/uazt_2013_3_8.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2013/3(68)/uazt_2013_3_8.pdf)
9. Україна увійшла до трійки найбільших експортерів сільськогосподарської продукції у ЄС // *Європейська правда*. 12.01.2020 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2020/01/12/7105023/>
10. Україна збільшила експорт сільськогосподарської продукції на 14% // *Економічна правда*. 20.02.2020 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2020/02/20/657297/>
11. Мандра Г. А. Оперативне тарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності / Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_20086
12. Митний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
13. Задорожний О., Ярмак А. Нетарифні заходи регулювання зовнішньоекономічної діяльності. *Вісник «Офіційно про податки»*. 2015. № 15. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/8217>
14. Голубов О. Купівельна спроможність українців найнижча в Європі – GfK. URL: <https://www.dw.com/uk/купівельна-спроможність-українців-найнижча-в-європі-gfk/a-50932104>
15. Данилишин Б. Чи може Україна продовжувати нарощувати експорт сільгосппродукції? // *Укрінформ*. 23.09.2019 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2785567-ci-moze-ukraina-prodovzuvati-narosuvati-eksport-silgospprodukcii.html>
16. Корупція в Україні // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Корупція_в_Україні
17. Красенець А. Україна поліпшила свої показники щодо 6 з 10 індикаторів індексу Doing business-2020 // *Ліга. Новини*. 24.10.2019 р. URL: <https://ua-news.liga.net/economics/news/ukraina-pidnyalasya-v-reytingu-doing-business-2020>
18. Транспортные проблемы агрологистики: цифры. URL: <https://logist.fm/news/transportnye-problemy-agrologistiki-cifry>
19. Харсун Л. Г. Вынужденная оптимизация цепей поставок зерновых. *Логистика: проблемы и решения*. 2019. № 1. С. 24–29.

REFERENCES

- Bazavluk, N., and Dovbnia, N. "Vidkrytist natsionalnoi ekonomiky Ukrainy ta uchast u mizhnarodnomu podili pratsi" [The National Economy of Ukraine Openness and Participation in the International Division of Labour]. *Naukovy visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*. 2017. <http://journal.puet.edu.ua/index.php/nven/article/view/1256/1091>
- Danylyshyn, B. "Chy moze Ukraina prodovzhuvaty naroshchuvaty eksport silhospproduktii?" [Can Ukraine Continue to Increase Agricultural Exports?]. *Ukrinform*. September 23, 2019. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2785567-ci-moze-ukraina-prodovzuvati-narosuvati-eksport-silgospprodukcii.html>
- Holubov, O. "Kupivelnna spromozhnist ukraintiv nainyzhcha v Yevropi - GfK" [The Purchasing Power of Ukrainians Is the Lowest in Europe – GfK]. <https://www.dw.com/uk/купівельна-спроможність-українців-найнижча-в-європі-gfk/a-50932104>
- "Koruptsiia v Ukraini" [Corruption in Ukraine]. *Wikipedia*. https://uk.wikipedia.org/wiki/Корупція_в_Україні.
- Kharsun, L. G. "Vynuzhdennaya optimizatsiya tsepey postavok zernovykh" [Forced Optimization of Grain Supply Chains]. *Logistika: problemy i resheniya*, no. 1 (2019): 24-29.
- Krasenets, A. "Ukraina polipshyla svoi pokaznyky shchodo 6 z 10 indykatoriv indeksu Doing business-2020" [Ukraine Has Improved Its Indicators on 6 out of 10 Indicators of the Doing Business-2020 Index]. *Liha. Novyny*. October 24, 2019. <https://ua-news.liga.net/economics/news/ukraina-pidnyalasya-v-reytingu-doing-business-2020>
- [Legal Act of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
- Mandra, H. A. "Operatyvne taryfne rehulivannia zovnishnyekonomichnoi diialnosti" [Operational Tariff Regulation of Foreign Economic Activity]. *Ministerstvo yustytii Ukrainy*. https://minjust.gov.ua/m/str_20086

Mazaraki, A. A. et al. *Zovnishnia torhivlia Ukrainy: XXI stolitia* [Ukraine's Foreign Trade: XXI Century]. Kyiv, 2016.

Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Puhachevska, K. "Suchasni tendentsii liberalizatsii zovnishnyoi torhivli" [Contemporary Trends of Foreign Trade Liberalization]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2013. [http://zt.knute.edu.ua/files/2013/3\(68\)/uazt_2013_3_8.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2013/3(68)/uazt_2013_3_8.pdf)

Rodriguez, F., and Rodrik, D. "Trade Policy and Economic Growth: A Skeptics Guide to the Cross National Evidence". *NBER Macroeconomics Annual*. 2000. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/654419>

"Strukturni zminy u svitovii torhivli yak chynnyk rozvytku vnutrishnyoho rynku Ukrainy" [Structural Changes in World Trade as a Factor in the Development of the Domestic Market of Ukraine]. Kyiv, 2019. <http://ief.org.ua/docs/mg/310.pdf>

Stiglitz, J. E. *Globalization and Its Discontents*. W. W. Norton & Company, 2003.

"Transportnyye problemy agrologistiki: tsifry" [Transport Problems of Agrology: Figures]. <https://logist.fm/news/transportnye-problemy-agrologistiki-cifry>

"Ukraina uviishla do triiky naibilshykh eksporteriv silkohospodarskoi produktsii u YeS" [Ukraine Is Among the Three Largest Exporters of Agricultural Products in the EU]. *Yevropeiska pravda*. January 12, 2020. <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2020/01/12/7105023/>

"Ukraina zbilshyla eksport silkohospodarskoi produktsii na 14%" [Ukraine Increased Agricultural Exports by 14%]. *Ekonomichna pravda*. February 20, 2020. <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2020/02/20/657297/>

Vdovichen, A. A. "Dysproportsii u zovnishnyotorhovelnii diialnosti Ukrainy: tendentsii ta problemy" [Imbalances in Foreign Trade of Ukraine: Trends and Issues]. *Svitove hospodarstvo i mizhnarodna ekonomika*. 2016. http://www.chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2016/v3-4/NV-2016-v3-4_3.pdf

Zadorozhnyi, O., and Yarmak, A. "Netaryfni zakhody rehuliuвання zovnishnyoekonomichnoi diialnosti" [Non-tariff Measures to Regulate Foreign Economic Activity]. *Visnyk «Ofitsiino pro podatky»*. 2015. <http://www.visnyk.com.ua/ua/pubs/id/8217>

УДК 351.82
JEL: H81; Q14

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ НА ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

©2020 ОРЕЛ А. М.

УДК 351.82
JEL: H81; Q14

Орел А. М. Вплив державної підтримки на формування конкурентних переваг суб'єктів аграрного бізнесу

Метою статті є детермінація сучасного стану державної підтримки суб'єктів аграрного бізнесу в контексті створення конкурентних переваг. Розглянуто основні нормативні документи, які регулюють державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників. Визначено класифікацію форм підтримки на прямі, непрямі й опосередковані та методи на адміністративні і економічні. Визначено ключову роль суб'єктів інституційного регулювання державної підтримки. Розглянуто основні напрями фіскальної, бюджетної та кредитної політики підтримки аграрного сектора. Проведено аналіз динаміки витрат на підтримку аграрного сектора з 2013 по 2019 рр. Визначено, що питома вага витрат на сільське господарство за досліджуваний період у загальному обсязі витрат бюджету скоротилася з 1,2% до 0,55%, що свідчить про недостатність асигнувань. Проведено аналіз динаміки структури витрат на підтримку аграрного сектора, що дозволило визначити невпорядкованість основних напрямів. Зазначено неповне використання запланованих коштів за цільовим спрямуванням на окремі напрями підтримки аграрних виробників за 2019 р. Розглянуто тенденції динаміки сум підтримки на 2020 р.: скорочення втрічі асигнувань на тваринництво, значне зростання відшкодувань на здешевлення кредитів і введення нового напрямку доступного кредитування для мікро- та малого підприємництва (5–7–9%). Це свідчить про зміщення пріоритету державної підтримки з прямих на непрямі та опосередковані методи. Розглянуто використання квот за Поглибленою і всеохоплюючою зоною вільної торгівлі між Україною та ЄС при експортуванні окремих продуктів. Доведено важливу роль збільшення обсягу квоти та їх номенклатури при створенні цінових конкурентних переваг для вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників. Негативна тенденція щодо подальшого скорочення поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець та кіз, яка спостерігається протягом тривалого періоду, вимагає перегляду державної політики щодо цієї підгалузі. Доведено необхідність збільшення обсягів державного фінансування сільськогосподарських товаровиробників для підвищення їх конкурентоспроможності та створення конкурентних переваг.

Ключові слова: державна підтримка, суб'єкт аграрного бізнесу, аграрний сектор, сільськогосподарські підприємства, методи, форми, державний бюджет, квоти.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-7-147-153>

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 15.

Орел Анна Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, старший викладач, докторант кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені П. Василенка (вул. Алчевських, 44, Харків, 61002, Україна)

E-mail: orel31044@khntusg.info

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0823-3346>

UDC 351.82
JEL: H81; Q14

Orel A. M. The Influence of the State Support on the Formation of Competitive Advantages of Agricultural Businesses

The purpose of the article is to determine the current state of the State support for agricultural businesses in the context of creating competitive advantages. The main normative documents regulating the State support of agricultural commodity producers are considered. The classification of forms of support into direct, indirect and intermediated and methods into administrative and economic are defined. The key role of the subjects of institutional regulation of the State sup-